

Voorwoord

Het verhaal lag al jaren in mijn kast, zó voor het grijpen. *Mijn levensloop* staat er op het voorblad. Beide woorden dik onderstreept.

Mijn levensloop is het honderdvijftig pagina's tellende verhaal over het leven van mijn ome Dirk, door hemzelf in een keurig handschrift opgeschreven toen hij 77 jaar oud was.

In mei 2014 ging ik naar hem toe, om te vragen of ik zijn verhaal mocht gebruiken voor een boek.

Hij herkende mij niet, hij leefde al een tijdlang in zijn eigen wereld.

Tijdens het gesprek dat ik had met zijn vrouw lag hij te slapen op de bank, tegen een achtergrond van foto's van zijn vader en moeder, een jonge prinses Beatrix en zijn geboortehuis op 't Handel*.

Voordat ik wegging, legde ik ter afscheid even mijn hand op zijn been. Hij werd wakker en kwam overeind.

'Ik wil graag een boek schrijven over uw leven. Mag ik uw verhaal gebruiken?', vroeg ik.

Ik weet niet zeker of hij mijn vraag begreep, maar hij lachte me breeduit toe en stak zijn beide duimen omhoog: Toi toi toi!

Ik heb dit succesgebaar, dat zo kenmerkend was voor zijn joviale manier van doen, als toestemming opgevat. Want als er iemand van verhalen vertellen hield, was het wel onze ome Dirk.

*De buurtschap 't Handel ligt tussen de dorpen Emst en Vaassen.

Wij, zijn neefjes en nichtjes, vonden het als kind prachtig om naar hem te luisteren, ons toen niet bewust van de vraag om aandacht die achter zijn vrolijke verhalen schuilging.

Hij voelde zich het zwarte schaap van de familie; voor mij was hij een kleurrijke vreemde vogel tussen de gewone huismussen. Ik weet zeker dat hij het mooi gevonden zou hebben dat er een boek over zijn leven verschijnt.

Na mijn bezoek aan ome Dirk heb ik verschillende plaatsen bezocht die een belangrijke rol hebben gespeeld in zijn leven, o.a. de tuinderij in Duitsland waar hij in de oorlog als dwangarbeider heeft gewerkt. Daarnaast hebben uitgebreid onderzoek en gesprekken met familieleden en andere betrokkenen mij inzicht gegeven in de achtergronden waartegen en de omstandigheden waarin de gebeurtenissen in zijn leven hebben plaatsgevonden.

Het boek dat hier voor u ligt, vertelt het waargebeurde verhaal van Dirk Witteveen, door mij ingekleurd en uitgebreid met verhalen, gesprekken en gedachten die volledig aan mijn eigen verbeelding zijn ontsproten.

Mede om die reden heb ik de namen van alle personen, met uitzondering van die van Dirk zelf en van 'openbare figuren' als politici en voetballers, veranderd. Het is mogelijk dat de door mij gekozen pseudoniemen overeenkomen met namen van andere personen die werkelijk leven of hebben geleefd. Dat berust dan op puur toeval.

Op 19 juni 2014, ruim zes weken na mijn bezoek, is ome Dirk overleden. Het leven van de kleine man met de grote verhalen is voorbij. Hij heeft eruit gehaald wat erin zat.

19 december 1983

Hij schrikt wakker van zijn eigen gesnurk, terwijl zijn hoofd met een spastische beweging tegen de rugleuning klapt. Verdwaasd en gegeneerd kijkt hij om zich heen. Het meisje tegenover hem in de coupé kijkt op van haar tijdschrift.

‘Gaat het wel, meneer?’, vraagt ze.

‘Eh ja hoor, best. Niks aan de hand.’

‘Het leek of u angstig droomde.’

‘Nou, dat zal wel niet hoor, ik heb juist alle redenen om mooi te dromen. Ik ben op weg naar mijn geliefde. Ze woont in de DDR en ik ga bij haar kerst vieren.’

Het meisje trekt haar wenkbrauwen op. Ze zegt niets.

‘Ja, ook oudere mensen kunnen een geliefde hebben hoor.’

‘Mm mm, natuurlijk.’

‘We hebben ons afgelopen september verloofd en als ik toestemming krijg om naar de DDR te verhuizen, gaan we trouwen. Wil je een foto van haar zien?’

Hij wacht haar antwoord niet af. Trots laat hij de verlovingfoto zien die hij als een kleinood in zijn portefeuille bij zich draagt. Het meisje kijkt van de foto naar hem en weer terug.

‘Ja, je zult wel denken, zij is een flink stuk jonger dan hij. Dat klopt, we schelen 22 jaar.’

Het meisje kijkt hem nadenkend aan en vraagt: ‘Wilt u echt in Oost-Duitsland gaan wonen? Is de liefde u zoveel waard dat u uw vrijheid ervoor op wilt geven?’

‘Oh jazeker, de liefde is me alles waard. Ik heb té lang zonder moeten leven.’

‘Mm. Maar leven onder een communistisch regime, dat lijkt mij verschrikkelijk.’

‘Ach weet je, kind, in Nederland overdrijven ze zo. De mensen in de DDR zijn best gelukkig hoor. Zolang je je maar niet met de politiek bemoeit. En dat doe ik niet. Politiek interesseert me niks. Echt niks.’

‘En komt u altijd zonder problemen de grens over?’

‘Ja, natuurlijk. Als je je papieren gewoon goed voor elkaar hebt en geen gekke dingen doet, gaat het allemaal prima. Ik maak me

niet druk.'

'Oké', zegt ze. Ze gelooft hem niet, hij ziet het in haar ogen.

Ze buigt zich weer over haar tijdschrift. Hij pakt de krant uit zijn tas.

Even later kijkt ze op en zegt: 'Toch leek u angstig in uw droom.'

'Ja, en? Wat wil je daarmee zeggen?'

'Nou, sorry, niks eigenlijk. Ik dacht gewoon...'

'Ja, wat dacht je?'

'Nou, dat u misschien toch niet zo zorgeloos bent als u wilt doen voorkomen.'

Hij reageert niet. Het stomme kind irriteert hem. Maar nog meer ergert hij zich aan zichzelf. Het meisje weet niet beter, maar hij is verdorie verschillende keren zonder problemen de grens over geweest, dus wat laat hij zich nou bang maken? Het is die droom, dat is het. Onuitstaanbaar dat hij niet meer weet waar het over ging.

Als de trein station Hannover nadert, staat het meisje op en pakt haar spullen bij elkaar. Voordat ze de coupé verlaat, legt ze even haar hand op zijn arm en zegt: 'Fijne kerstdagen met uw verloofde.' In de deuropening voegt ze eraan toe: 'En succes bij de grens. Het gaat vast allemaal goed.'

'Bahnhof Friedrichstrasse', zegt een bliken stem.

Zijn maag verkramppt. De trein komt met piepende remmen tot stilstand. Hij tilt zijn twee zware koffers uit het bagagerek en laat zich met de menigte meevoeren over het drukke station.

Boven gekomen sluit hij aan voor de paspoortcontrole. De rij is langer dan normaal.

Agenten van de Grenzpolizei lopen heen en weer. Kijken ze norser dan anders, grommen hun honden valser? Waarom is daar ineens de herinnering aan de Duitse soldaten met hun herdershonden op station Apeldoorn? En aan hoe bang en onzeker hij toen was?

Stel je niet aan, Dirk, zegt hij tegen zichzelf, het was toen oorlog en je was 19. Nu is alles anders.

Het wachten duurt lang. Hij doodt de tijd met het observeren van de andere mensen in de rij. Mannen met strakke gezichten, vrouwen met gespannen blik, kinderen die onrustig van het ene been op het andere wippen.

Bewakingscamera's registreren elke beweging. Hij bestudeert de reizigers die schijnbaar zonder doel rondwalen in de hal. Wie van hen is van de Stasi?

Na anderhalf uur wachten en schuifelen is hij aan de beurt. Hij loopt de smalle gang in naar de eerste 'Abfertigungscabine' die vrij is. De venijnige klik van de dichtvallende deur achter hem eechoot in zijn hoofd. De gesloten deur vóór hem grijnst hem toe.

In de grote spiegel boven hem ziet hij zichzelf staan: klemvast tussen gesloten deuren zonder klink, aan zijn voeten twee grote koffers en links van hem een hoog loket met daarachter een beambte met wenkbrouwen van indrukwekkend formaat.

De man kijkt hooghartig op hem neer en gebiedt: 'Papiere bitte.'

Zijn handen trillen, paspoort en visum vallen op de grond. De beambte fronst. Onhandig raapt hij zijn papieren op en overhandigt ze met een verontschuldigende glimlach. Macht der gewoonte: altijd blijven lachen, ook als er niets te lachen valt. Hij veegt zijn bezwete handen af aan zijn jas.

De ogen van de beambte flitsen heen en weer tussen hem en de papieren in zijn hand. Dan draait hij zich om en gaat bellen. Hij kan het gesprek niet volgen.

Mijn papieren zijn in orde, er is niks aan de hand; hij herhaalt de woorden als een mantra in zijn hoofd. Hij zweet nu over zijn hele lichaam.

De beambte verschijnt weer aan het loket. Hij kijkt over hem heen naar een punt boven zijn hoofd en bromt op vlakke toon: 'Sie werden nicht zugelassen.'

Met kracht drukt hij het stempel 'Ungültig' op zijn kostbare visum, dat daarmee in één klap waardeloos is geworden. Het rode licht op de deur vóór hem gaat aan. Achter hem verschijnt een agent van de Grenztruppen. Die pakt zijn arm stevig vast en snauwt: 'Mitkommen bitte.'

Verbijsterd kijkt hij van de agent achter hem naar de beambte hoog boven hem. Dit moet een misverstand zijn. Op smekende toon legt hij uit dat het consulaat van de DDR in Den Haag hem deze papieren zelf heeft gegeven, daar kan toch niets mis mee zijn. En hij heeft geen politieke bedoelingen, hij wil gewoon naar zijn geliefde in de DDR, ze hebben van hem niets te vrezen.

De loketbeambte hoort zijn verhaal met een stoïcijns gezicht aan en zegt niets terug. Hij geeft de agent een teken. Die verstevigt de greep om zijn arm en herhaalt: 'Mitkommen!'

1943-1983: er is niets veranderd.
De Duitsers hebben de macht.

1943 – 1945

Dwargarbeid

Wanneer hij de keuken binnenkomt merkt hij direct dat er iets is. Moe staat bij het fornuis, met de rug naar hem toe. De vertrouwde gestalte, gekleed in het zwart met geruite schort, het lijkt zo normaal en toch is er iets anders dan anders. Ze staat te staren in de pan. Pollepel in de hand, maar ze roert niet, ze staart alleen.

Hij raakt haar schouder aan en zegt zacht: ‘Dag moe. Waar zit jij met je gedachten?’

‘Er is een brief voor je gekomen.’ Hij hoort een lichte trilling in haar stem.

Een koud gevoel trekt vanuit zijn maag omhoog als hij de officieel uitzijende envelop ziet die moe naast zijn bord op tafel heeft gelegd. Hij weet wat dit betekent. Ze hebben thuis geen radio of krant, maar hij vangt wel berichten over de oorlog op; in de bakkerswinkel van de ouders van zijn vriendin Grietje, bij de kerk en op de bloemisterij waar hij werkt.

Eén woord zingt al maanden rond, in de gesprekken en in zijn hoofd: *Arbeitseinsatz*. Hij hoorde verhalen over dat ‘die van die’ is opgeroepen en hij wist dat ook hij aan de beurt zou komen; in maart is hij immers negentien geworden. De Duitsers hebben steeds meer mannen nodig aan het front en de bedrijven in Duitsland komen arbeidskrachten tekort.

Met trillende vingers scheurt hij de envelop open. De brief komt van het Gewestelijk Arbeidsbureau en is ondertekend door ‘De Directeur’. Zijn ogen vliegen over de regels. Als hij opkijkt ontmoet hij de grote vragende ogen van moe.

‘Ik moet naar Duitsland. Werken voor die rotmoffen. Maar ik ga niet.’

Hij zegt het met grote stelligheid, maar weet best dat het zo simpel niet is. Dit is geen vrijblijvende vraag die genegeerd of geweigerd kan worden. Hoewel, zijn broer Piet is het tot nu toe wel gelukt. Die is ook al verschillende keren opgeroepen. Niet voor Duitsland, maar voor werk hier in de buurt. Soms ging hij helemaal niet en sliep dan een paar nachten bij zijn vriendin Doortje thuis en soms werkte hij even mee en kneepte er dan na een paar dagen tussenuit. Piet is vijf jaar ouder dan hij en doet 'iets in het verzet'. Het fijne weet hij er niet van, er wordt niet over gepraat. Piet is niet bang. Maar moe wel.

Hij kijkt haar aan. De paniek in haar ogen weerspiegelt zijn eigen angst, die zich als een zware bal in zijn buik heeft genesteld.

Moe friemelt zenuwachtig aan haar schort en zegt op ongewoon felle toon: 'Hoezo, je gaat niet? Je weet toch wat er dan kan gebeuren? Ze komen je halen.'

'Nou, dan duik ik toch onder.'

'En als ze hier dan aan de deur komen en je bent er niet, wat moeten wij dan zeggen? Misschien nemen ze ons wel mee. Of Piet. En waar wil je onderduiken?'

Hij haalt zijn schouders op.

'En als ze je daar dan vinden', vervolgt moe, 'dan moet je misschien wel naar zo'n strafkamp waar ze het soms over hebben, of naar de gevangenis, of misschien schieten ze je wel dood.' Haar stem klinkt hoog en schrill. Hij heeft moe nog nooit zoveel achter elkaar horen praten.

Hij herkent haar angst van de periode dat niemand wist waar zijn oudste broer Hans was. Die was er in mei 1940 bij Amersfoort met een aantal andere militairen tussenuit geknepen en dook pas na een jaar weer op. Al die tijd zaten va en moe in onzekerheid of hun kind nog wel in leven was.

Dagenlang piekert hij, nachtenlang ligt hij wakker. Hij praat met va en met Grietje en haar ouders, maar hij moet zelf beslissen. Er is geen organisatie waar hij aan kan kloppen. Als hij wil onderduiken, waar moet hij dan heen? En wat als ze va of moe iets aandoen? Of stel dat hij verraden wordt, wat dan?

Hij heeft verhalen gehoord over een kamp in Amersfoort waar mensen die opgepakt zijn, naartoe gestuurd worden. Het schijnt er niet best te zijn. Er zijn geruchten over strafkampen in Duitsland, maar hij weet niet wat waar is en wat niet. Hij weet zoveel niet. Hij wou dat hij zo stoer en onverschrokken was als Piet, maar dat is hij niet.

Zijn eigen 'verzetsdaden' zijn tot nu toe onbeduidend en ook nogal onbesuisd geweest. Op een avond - het was in het eerste jaar van de oorlog - stond hij na afloop van een bijeenkomst van de jongelingenvereniging met een paar vrienden wat na te praten. In de buurt van zijn huis, ergens halverwege tussen Emst en Vaassen, werd een boerderij afgebroken en er lagen balken van wel zes meter lang. Een van de jongens bedacht dat het mooi zou zijn om de balken over de weg te leggen en de moffen daarover te laten verongelukken. Het leek hen allemaal een goed idee. Wat waren ze onnozel.

Met een paar man legden ze de balken dwars over de straat. Er kwam geen Duitser langs die avond, wel agenten van de Gemeentepolitie. Ze zetten het nog op een lopen, maar de agenten haalden hen in met de fiets en noteerden hun namen. Ze moesten de balken weghalen en werden naar huis gestuurd met de mededeling: 'Daar horen jullie meer van.' Na een paar weken moesten ze bij het kantongerecht in Apeldoorn verschijnen. Ze kwamen er met een boete vanaf omdat ze minderjarig waren, maar van va kreeg hij een flinke uitbrander.

Van het smokkelen van vlees voor boer ten Hove, vertelde

hij zijn ouders wijselijk niks.

Stoere praat kon je in deze tijd grote problemen bezorgen. Dat ondervond hij toen een Duits vliegtuig neerstortte in een weiland een paar kilometer van zijn huis vandaan. Hij stond te midden van de toegestroomde mensen uit de buurt te kijken naar de grote bommenwerper die in lichterlaaie stond en riep op felle toon tegen niemand in het bijzonder: 'Ze moeten al die rotmoffen naar beneden schieten. Wat doen ze hier?'

Hij had niet gezien dat zijn buurjongen van tegenover, Wieger van Menkveld, achter hem stond. De Van Menkvelds stonden bekend als een fanatieke NSB-familie. Wieger reageerde direct: 'Dirk, Dirk, wat jij daar zegt, daar moet je heel erg mee oppassen hoor. Daar kun je moeilijkheden mee krijgen. Dat kan je een kamp kosten in Duitsland.' Het rotjong, met zijn uitgestreken smoel!

Ook dit verhaal kwam via via bij va en moe terecht en die waren op zijn zachtst gezegd niet blij met zijn onbezonnen uitspraken. En dan zou hij hen nu nog meer angst bezorgen, door niet naar Duitsland te gaan?

Een week nadat de brief van het Arbeidsbureau is binnengekomen, zegt hij 's avonds onder het eten: 'Ik ga morgen naar het gemeentehuis, een paspoort aanvragen.'

Het komt er nonchalant uit, maar zijn hart gaat tekeer als hij de woorden uitspreekt. Nu kan hij niet meer terug.

Va knikt instemmend. In zijn moeders ogen ziet hij zowel opluchting als angst.

'Je gaat dus toch?'

Hij knikt.

'Dat is verstandig jongen', zegt va. 'We zullen voor je bidden, moe en ik.'

Ze staan wat onhandig bij elkaar op het erf: va, moe, Grietje, Piet, zijn jongste zusje Ria en zijn oudste zuster Geertje. Va drukt hem als eerste stevig de hand. Ze kijken elkaar een ogenblik aan. Va's ogen zijn vochtig. Hij mompelt iets wat klinkt als 'Gods zegen' en 'Denk aan wat we je bijgebracht hebben, jongen'.

Van moe krijgt hij een kus. Hij voelt haar tranen op zijn wang als ze haar gezicht tegen het zijne drukt. Ze zegt niets. Ze is meer een vrouw van praktisch zorgen dan van mooie woorden.

De afgelopen dagen voegde ze steeds iets toe aan de stapel met spullen die klaar lag om in de bruine leren koffers te pakken. Soms zag hij haar peinzend met iets in haar handen staan, alsof ze niet kon beslissen of het mee moest of niet.

'Je klompen kunnen niet mee', zei ze gisteren, hulpeloos kijkend naar de kleine koffers. Ze hebben geen idee wat hem in Duitsland te wachten staat. Wat voor werk moet hij doen? Wat heeft hij nodig?

Vanmorgen legde ze zonder iets te zeggen het zwarte bijbeltje, dat hij heeft gekregen bij het verlaten van de zondagsschool, bovenop zijn overall en de sunlightzeep.

Piet slaat hem hartelijk op de schouder en wenst hem een goede reis.

Vanaf het moment dat hij het besluit had genomen om naar Duitsland te gaan, is hij bang geweest voor de afkeuring van zijn broer. Maar tot zijn opluchting viel er geen onvertogen woord.

Van Hans, die in Woerden woont, heeft hij niks gehoord. Hij vermoedt dat die het niks vindt dat hij voor de Duitsers gaat werken. Niet aan denken nu, flink zijn.

Zijn zuster Rieneke, die in een oudemannentehuis in Apeldoorn werkt, en Anneke, die al getrouwd is en in Epe

woont, kwamen gisteren allebei speciaal naar huis om hem gedag te zeggen. Dat was fijn.

Nu is Ria aan de beurt om afscheid te nemen. 'Nou doe, zussie, ik ben zo weer thuis hoor.' Ze geeft hem een por in zijn zij: 'Blij dat ik een tijdje geen last van je heb.' Ze lacht, maar haar ogen lachen niet mee.

Het afscheid van zijn lieve vriendinnetje bewaart hij tot het laatst. Hij pakt haar hand en trekt haar mee achter het kookhuis, uit het zicht van de familie. Ze drukt haar slanke lijf stevig tegen het zijne. Zo staan ze zwijgend in elkaars armen. De ochtendzon voelt warm op zijn huid.

Het is een prachtige dag en tegelijkertijd zo vreselijk treurig. Hij heeft geen idee wat hem in het vreemde en vijandige Duitsland te wachten staat.

Hij zou hier eeuwig willen blijven staan met zijn lieve meisje in zijn armen, maar hij moet nu echt zo gaan.

Langzaam maakt hij zich los uit de omhelzing en kijkt Grietje wanhopig aan. Haar ogen, die normaal altijd lachen en glanzen, staan vol tranen. Hij vouwt zijn handen rondom haar mooie gezichtje en zegt zacht: 'Ik kom snel terug hoor.'

'Natuurlijk.' Ze veegt haar tranen weg. 'Zo lang zal de oorlog toch niet meer duren?'

Hij zegt niets, er zit een prop in zijn keel.

'Maar hoe lang het ook duurt, ik zal op je wachten', zegt ze lief. Ze pakt iets uit haar tasje. 'Ik heb nog wat voor je.'

Trots laat ze een foto van zichzelf zien. 'Speciaal laten maken. Mooi hè?'

'Ja, hij is prachtig, je staat er lief op. Ik doe hem in mijn portefeuille, dan ben je altijd dicht bij me.'

'En geen andere grietjes daar in Duitsland, hè?' zegt ze quasi streng.

‘Daar hoef je niet bang voor te zijn. Voor mij is er maar één grietje en dat ben jij, mijn Grietje.’ Ze lacht door haar tranen heen om zijn bekende grapje.

Dan moet hij vertrekken. Naar een bestemming waarvan hij niets weet, alleen dat het het land van de vijand is.

∞

‘Frank! Hé Frank Voerman.’

De jonge, donkerblonde man vóór hem op het drukke Apeldoornse station draait zich om. Als hij ziet wie zijn naam riep, breekt een brede glimlach door op zijn gezicht. ‘Dirk! Wat doe jij hier?’

‘Ja, wat denk je. Ik moet naar Duitsland. Werken. En jij ook, zo te zien?’, zegt hij, wijzend naar de grote koffer die Frank over het perron met zich meezeult.

Gek eigenlijk dat ze van elkaar niet wisten dat ze naar Duitsland moeten. Ze wonen nog geen kilometer bij elkaar vandaan en hebben vroeger jaren bij elkaar in de klas gezeten.

Wat is hij ontzettend blij een vertrouwd gezicht te zien tussen alle onbekende jonge mannen die zich tegelijk met hem moesten melden. Hij voelde zich alleen en onzeker bij het zien van de Duitse soldaten en Hollandse politieagenten die over het station paradeerden. Maar nu heeft hij Frank.

Samen melden ze zich bij een van de ijverige ambtenaren van het Arbeidsbureau, die met een uitgestreken gezicht hun gloednieuwe paspoort controleert. Ze krijgen een gratis treinkaartje tegen inlevering van hun distributiebonnen. Vervolgens worden ze overgedragen aan een Duitse soldaat, die hen - met Duitse herder - naar de klaarstaande trein begeleidt.

De deuren van de wagon gaan dicht, maar niet op slot. Een aantal Duitse wachtposten rijdt mee.

Dit is het dan, de eerste grote reis van zijn leven, nog wel naar het buitenland. Zijn verste reis tot nu toe was twee jaar geleden, naar Den Haag met de jongelingenvereniging.

Stilletjes staan ze naast elkaar in de volgepakte wagon. Ze houden elkaar en hun koffers nauwlettend in de gaten. Frank heeft zweetplekken onder de oksels, ziet hij. Zelf zal hij er ook wel niet fris uitzien.

Tijdens het eerste deel van de reis is het landschap dat aan hen voorbijtrekt vertrouwd. Als ze de grens zijn gepasseerd ziet hij nauwelijks verschil met Nederland. Jammer, hij had zich het buitenland spectaculairder voorgesteld.

Na verloop van tijd verandert het uitzicht. De huizen zijn anders en hij leest vreemde plaatsnamen op de borden op de stations.

Naast de onzekerheid en afkeer van alles wat Duits is, voelt hij ook iets van opwinding. Op school, bij aardrijkskunde, droomde hij vaak weg bij het noemen van buitenlandse plaatsnamen. Als hij toch eens kon reizen, vreemde steden zien! Maar hij mocht niet doorleren van zijn vader, hoewel de bovenmeester had gezegd dat hij een goeie kop met verstand had. Met veertien jaar moest hij van school af om zijn vader op de boerderij te helpen. Niks geen reizen. Dat deed 'zijn soort mensen' niet.

In Bad Bentheim worden ze de trein uitgejaagd.

Behalve de hitte, heeft hij last van een ander, veel nijpender probleem. Hij had gehoopt dat er op het station even tijd zou zijn om naar de wc te gaan, maar het wordt al snel duidelijk dat dat er niet in zit. Onder toezicht van

de Duitse soldaten worden ze in snel tempo van de ene trein naar de andere 'overgeladen'.

En voort gaat het weer, langs dorpen en steden met kapotgeschoten huizen, vernielde stations en beschadigde locomotieven. Hij kijkt zijn ogen uit. Ze reizen verder via Hannover, Braunschweig en Magdeburg.

Onderweg stoppen ze maar één keer, voor hem net genoeg. 'Let jij op mijn koffers', drukt hij Frank op het hart, en hij wringt zich een weg naar de uitgang. Pal naast de trein, met de rug ernaartoe maar wel volledig in het zicht, leegt hij zijn blaas. Wat een onbeschrijflijke opluchting. Hij grijnst naar Frank, die hem vanuit de trein met grote ogen staat aan te kijken. 'Wat moet, dat moet', is het enige wat hij zegt, terwijl hij zijn positie naast zijn koffers weer inneemt.

∞

'Ent-we-sungs-baracke', spelt hij stil voor zich uit. Het is het eerste bord dat hij ziet als ze op het grote omheinde terrein van het Durchgangslager aankomen. Wat zou 'Entwesung' betekenen?

Frank weet het en zijn verontwaardiging is groot. 'Ontluizen! Wat denken die moffen wel.' Hij is blij dat moe dit niet hoeft te zien; ze zou diep beledigd zijn.

Na de ontluizing wordt de groep, bestaande uit honderden jonge mannen van verschillende nationaliteiten, bijeen gedreven in een overvolle barak. Voor het eerst die dag krijgen ze iets te eten: Kartoffelsalat.

Hij heeft door de zenuwen en dankzij het brood met spek dat moe had meegegeven, geen honger maar wel enorme dorst na de lange reis in de bloedhete trein. Om te kunnen drinken moeten ze een plek bevechten bij een van de weinige kranen. Eenmaal aan de beurt, slurpt hij het

water gulzig uit zijn handen op, totdat hij ruw door de volgende dorstige aan de kant wordt geduwd.

Terwijl hij staat te wachten tot Frank heeft gedronken, wordt hij overweldigd door de aanblik en stank van de hete, smerige barak. Iedereen piest en poept waar het hem uitkomt. De doordringende geur van urine en uitwerpselen is afschuwelijk. Dit is de hel, denkt hij, om zichzelf meteen te corrigeren. Van va mag hij die term alleen maar gebruiken voor de 'echte' hel.

Hij kijkt naar Frank. In zijn ogen leest hij dezelfde afschuw. Waar zijn ze in vredesnaam terechtgekomen, en wat staat hen nog te wachten?

Samen gaan ze op zoek naar een slaapplek. Ze hebben geluk; ze vinden twee bedden. Althans: wat daarvoor door moet gaan. Een stalen spiraal, zonder matras; dekens en kussens zijn niet te vinden. Maar hij kan liggen en nog naast Frank ook. Uitgeput van de lange reis met alle indrukken valt hij in een onrustige slaap.

De volgende dag komen ze erachter dat Durchgangslager Potsdam-Rehbrücke een soort verdeelstation is van waaruit buitenlandse arbeiders doorgestuurd worden naar bedrijven die hen 'gekocht' hebben. Een ordinaire slavenmarkt dus, concluderen ze.

Van top tot teen worden ze bekeken en ze moeten invullen wat hun beroep is. 'Boerenknecht' schrijft hij in keurig handschrift op, niet vermoedend dat deze kwalificatie zijn geluk, maar tegelijkertijd de scheiding van Frank zal betekenen.

Gedurende de dagen die volgen, komen er telkens nieuwe mannen in de barak bij. Ze worden steeds dichter op elkaar gepakt. De koeien thuis op de boerderij hebben meer ruimte in de stal, bedenkt hij. Er verdwijnen ook mensen, gelukkig.

In de loop van de derde dag is het voor hem zover: het nummer dat hij bij binnenkomst heeft toegewezen gekregen, schalt door de luidsprekers. Hij kijkt Frank aan. Samen wachten ze op het nummer van Frank. Tevergeefs.

‘Kan niet schelen’, zegt Dirk, ‘we gaan gewoon samen.’

Maar daar denken de Duitsers anders over. Hun papieren worden bekeken. ‘Nur agrarische Arbeiter’, klinkt het resoluut en Frank wordt onverbiddelijk de andere kant op gedreven. Dirk probeert in zijn beste Duits nog uit te leggen dat hoewel Frank ‘fabrieksarbeider’ heeft ingevuld, hij ook ervaring in het boerenbedrijf heeft. Het mag niet baten. Hier scheiden hun wegen.

∞

‘Sjors Tuinman. Ik kom uit Amstelveen.’

‘Hendrik Zweering. Ik kom uit Bathmen.’

Handen worden geschud en onderzoekende blikken uitgewisseld. Dirk beseft: van deze jongens moet ik het voorlopig hebben. Hij mist Frank nu al, maar is blij dat hij nieuwe Hollandse kameraden heeft gevonden.

Na het gehaaste afscheid in Potsdam-Rehbrücke is hij met een groep jongens, allemaal boerenzoons en tuinarbeiders, in een trein ‘gestopt’ die naar Küstrin an der Oder, in de buurt van de Poolse grens, zou gaan. Daar werd de groep opnieuw gesplitst en nu is hij met deze twee jongens op de trein gezet naar Müncheberg, dat volgens zeggen ergens tussen Berlijn en Frankfurt an der Oder ligt.

De omgeving is hier mooi. Akkers, bossen, velden en lichtglooiende heuvels trekken aan zijn oog voorbij. Maar hij heeft er nauwelijks aandacht voor; hij is meer geïnteresseerd in de jongens tegenover hem.

Hendrik woont niet ver bij hem vandaan. Dat voelt op de een of andere manier vertrouwd. Bathmen is bij zijn weten niet veel groter dan Emst; hij is dus gelukkig niet de enige die uit zo'n klein dorp komt. Hendrik werkt bij zijn ouders op de boerderij. Hij vertelt verder niet veel, kijkt wat verlegen voor zich uit en ziet er net zo onzeker uit als Dirk zich voelt.

Sjors is een heel ander type. Va zei altijd al dat 'die westerlingen' veel praatjes hebben en inderdaad, Sjors heeft het hoogste woord. Hij vertelt vrolijk en uitgebreid over zijn werk op een tuinderij in de buurt van Amstelveen, het leven in de stad en over zijn vriendin, die volgens hem de mooiste meid van Amstelveen is.

Dirk is jaloers op die zelfverzekerde houding, maar trekt zich er ook aan op. Hij vertelt over zijn werk op de bloemisterij, en dat hij daarvoor op de boerderij van de buurman zo'n beetje de leiding had. En over Grietje, die de 'mooiste vrouw van heel Gelderland' is. Trots laat hij de foto, die hij bij het afscheid heeft gekregen, aan de jongens zien. Hendrik broemt goedkeurend en is duidelijk onder de indruk. Sjors laat een bewonderend fluitje horen. Zo, denkt Dirk, daar heeft hij niet van terug.

'Wilkommen in Müncheberg. Ich bin Frau Schulze, Ihre Cheffin.' Een paar vriendelijke blauwe ogen kijken hem aan, haar handdruk voelt tegelijkertijd stevig en zacht. Bij de aanblik van deze nog jonge vrouw – hij schat haar midden dertig - voelt hij de spanning in zijn lijf wat afnemen. Na de ruwe behandeling onderweg, is deze hartelijke ontvangst op het station van Müncheberg een verademing.

Frau Schulze vertelt dat ze eigenares is van Augustenaue, een boeren- en tuindersbedrijf van zo'n 100 hectare, waar op grote schaal aardappelen, tomaten en verschillende

koolsoorten worden verbouwd en geleverd aan grote bedrijven in Berlijn. Door de oorlog zitten ze dringend om arbeidskrachten verlegen en het is de bedoeling dat Dirk, Sjors en Hendrik gaan werken in de groentetuin van het bedrijf.

Bij aankomst op Augustenaue staat een maaltijd voor hen klaar. Wat een zaligheid – oh nee, corrigeert hij zichzelf in gedachten, alleen in de hemel is het zalig – het eerste warme eten sinds dagen. Hij eet en eet, tot hij echt niet meer op kan.

Ze krijgen met z'n drieën een gezamenlijke kamer toegewezen, boven in een breed, uit grijze baksteen opgetrokken woonhuis. Op het terrein staan, behalve de woning, een groot aantal schuren en loodsen, in een vierkant rondom een grote binnenplaats gebouwd. In het midden van de binnenplaats staan vier wc's – houten poepdozen zoals hij die van thuis kent - twee met een ruitje en twee met een hartje in de deur. Het heeft iets kneuterigs en vertrouwds.

In de vooravond gaan ze op verkenning uit. Ze lopen over de landerijen die zich achter de schuren in een heuvelachtig landschap uitstrekken. Eindeloze velden, door bomen omgeven, liggen in het avondlicht te glanzen. Hij voelt de warmte van de ondergaande zon op zijn rug en snuift de geuren op van de zomer en het land. Een gevoel van optimisme vervult hem. Misschien wordt het hier toch nog niet zo'n slechte tijd.

∞

'Dirk! Hé Dirk. Moet je nou kijken. Dat is toch niet normaal!' Gealarmeerd kijkt hij op, in de richting waar Sjors wijst.

Ze staan te schoffelen op een akker met koolplanten, in een rij met wel twintig Russische en Poolse meisjes. De zon staat hoog aan de hemel en hij dacht net nog hoe fijn hij het vindt om buiten te zijn. Hij houdt van de warmte en de specifieke geuren en geluiden van de zomer.

De meisjes, met hun gekleurde hoofddoekjes, liepen te zingen; het waren weemoedige wijsjes. Hij werd er wat dromerig van. Maar hun gezang is inmiddels verstomd en er ontvouwt zich voor zijn ogen een bizar tafereel.

Hun Duitse voorman staat te tieren tegen een tenger Pools meisje dat vooraan in de rij werkt. Zijn Duits is nog niet zo goed dat hij precies kan volgen waarom de man zo kwaad is, maar het werk gaat niet naar zijn zin, zoveel is wel duidelijk. Opeens haalt de voorman, ogenschijnlijk vanuit het niets, met een felle zwaai uit met zijn zweep. Het arme kind probeert nog weg te duiken, maar de zweep raakt haar vol op de borst. De andere meisjes kijken met grote angstige ogen toe en hij ziet hen in elkaar krimpen.

Zijn maag draait zich om. Wég is zijn optimistische gevoel van de aankomstdag. Hoe heeft hij zo naïef kunnen zijn. Dit is dus de harde realiteit van dwangarbeid in Duitse dienst.

Vanaf dat moment kijkt hij met andere, kritischer ogen naar de verhoudingen op Augustenaue.

Sjors, Hendrik en hij zijn de enige Hollanders op het bedrijf en hij merkt dat ze een betere behandeling krijgen dan de meeste andere arbeiders. De Duitsers zelf hebben natuurlijk de beste positie en ze doen ook hun uiterste best om die te behouden. Ze zijn als de dood dat ze alsnog naar het front gestuurd worden. Deze jongens beginnen de dag dan ook niet met 'Gutemorgen' maar komen binnen met geheven uitgestrekte arm en het 'Heil Hitler' schalt luid over de binnenplaats.